

Ц Р Н О — Б Е Л О

Октобар—новембар 1941, Ужице — Пожега

Пут у слободу протегну се до Ужица.

Кад у своју добро познату варош уђох, већ ослобођену — подсети све, од разлупаног прозора и испретураних улица до црвеног виорења застава, да је то рат и у њему револуција.

Из мог петог разреда,, који угледам чим изађем из бившег хотела, сада редакције „Борбе" и партизанског агит-пропа, не извирују чуперци девојчица и дечака, да у последњем моменту пред улазак професора уграбе сунце у прозору. Партизани, уморни, између битака, нису тако несташни.

Октобар је, а широком улицом испред Гимназије, коју као и некад на почетку школске године полива јутарње сунце, не шетам као матуранткиња, кокетно и замишљено, после просањаног лета. Сад се жури слободом револуције.

Већ годинама се журимо за ове дане. Овде су оии нарочито чудни: онуда сам учила лекције, онде преживела прва девојачка узбуђења, тамо седела на мосту у штрајку са латинског. Професор је био Рус и тада још нисам разумевала ни зашто су га неки друговии тако упорно питали због чега је оставио Русију, ни зашто баш штрајкујемо против њега кад ништа гори ни бољи није од осталих.

Овуда сам пролазила с храном што ју је мама једва набављала да нам пошаље, кувану, возом из Пожеге у Ужице а мене било помало срамота тих неугледних корпи и попрсканих чарапа, а онда касније срамота од те срамоте.

Али, забога, сад нема времена за утапање у те ситне успомене. Нема, али се ново време сваки час оштрије преломи кроз Све осећања. Где су ми друговии и другарице из Гимназије? Негде су. С ким су?

И то друговање и сав живот и сећања добијају други вид у овом мом гимназиском граду, првом у окупираној Европи који се ослободио Немаца. Сва места добијају други значај. Опраштам се с њима, са нешто туге, и много радости.

Овде је био суд у коме сам толико пута оверавала породична инвалидска документа, а сад је штаб Ужичког партизанског од-

реда а командант му је Душан Јерковић, прогањани учитељ; прекопута Гимназије је зграда у којој ће радити Главни народноослободилачки одбор Србије, као нека влада. Јован Поповић ће водити „нослове просвете“, а ја сам му као неки заменик.

За друге другове моја Гимназија је просто касарна, или не знам ни ја како је зову, Ужице први ослобођени град и у њему нова народна власт. За мене, за нас чији је то град, све је то још чудније, и још веће. Врелије.

Ствара се нова власт у мом граду. Власт? Чудно звучи.

Чудно се осети и по познатим људима и женама које ме срећу са нечим новим у поздраву, својеврсним, топлим и радозналим.

Понекад се опет исувише клања за ово ровашно време. Једног дана, на свом столу у канцеларији, нашла сам и један пилећи батак фино увијен у целофан. Баш то после подне ме је једна жена молила за свога сина, у затвору. Месо, наравно, нисам појела, Осетила сам. .. сувише је било анонимно. Зашто ми сметају радости тим ситничавим навикама у оваква времена,

Сваки дан, у свако доба наткриле нас немачки авиони, по сиренама и жашру на улици излазимо из кућа да се сакријемо негде напољу. Једнога дана изазива нас неки друкчији жагор напоље, из наших ооба већ пуних телефона, књига, пакета „Борбе“ и материјала који се разноси по читавој Србији и Југославији. Стрмом улицом ишла је колона заробљеника, немачких, неповратно спора. Као да неко нареди те улица оста сва мирна, нико не ниједна погрдна реч не сиђе са усана, нико не замахну каменицом. Ми се већ понашамо као права зарађена страна, која поштује међународне конвенције.

Први немачки заробљеници! Лицем у лице. Слобода и победа још реалније. — Али би гадно гледати та отупела лица, сведена на тешку равнодушност, до малочас сигурно оштра и рационална. По нашем наређењу уселише се у Гимназију, где ће им један друг говорити о њиховим великим људима, учити их људској правди и достојанству. Можда ће бар неки од њих кад је изгубио слободу, знати да је цени.

Али нити су хтели што научити, нити могли — изгледа. Код ових није ишло, код других ни ми више нисмо покушавали, ослобађали су нас илузија о себи, сваки дан, све више. Једном су нам мртво, као аутомати, исписали наше транспаренте. Пирилицом. Слова су била одлично и прецизно исписана. Али им никад више нисмо дали. Сувише волимо наше транспаренте и празнике слободе. Учинио нам се да смо нешто оскрnavили.

Нека их ђаво носи. Ничему се не научише. Више нас и не интересују, сад су и они за нас број. Имамо исувише нашег новог посла, сад

кад је наш град први у Европи који се ослободио Немаца, у који су једног септембарског дана ушле партизанске чете мојих другова из школе и детињства;

кад се појавила и издаја, тај вечити пратилац револуционарних борби, и четници наместили свој сто крај нашег да би демобилисали младе сељаке;

кад наш град повезује ослобођену са неослобођеном Србијом, и Црну Гору и Босну, и сву земљу, кад је у њему оедиште Врховног штаба;

а треба да проради и индустрија, сва моторна возила и запрега се мобилише, да се нахране избеглице из Босне, исплати надница радницима у ткачници у којој је директор постала радница Цвета а у којој се људи колебају да ли да траже надницу у новцу или у храни, јер је доба ратно;

кад треба погледати афише, и програме, и чланке, и штампати летак, и отићи на прело на коме се са отегнутом сељачком песмом нашег краја укрштају ритмови нових корачница;

и осетити како расте борба, сваки дан, све као да знаш, а сваки пут нешто ново треба да постане јасно и последњој старици.

Улица је пуна другарских сусрета, нешто тихих и озбиљнијих него у студентским демонстрацијама и аулама, лица су суровија и препланула јер долазе са положаја, из борбе, из краљевачког „Јована Курсуле“, из чачанског „Др Драгише Мишовића“ кога је београдска полиција убила, а сад одред носи њешво лепо име:

Јесмо ли сви — кога нема — је ли ко издао — колико си пушака добио — колико вае је у одреду — виђаш ли Тита.. . ?

— Их како ћу кроз твоју Пожегу, зар си ти одатле? Откуд тамо четници?

Морам отићи у Пожегу? У читаву ову радост борбе, и њене тешкоће, углавили су се четници и то око мог родног места. Варошицу су сву разјединили, поцепали.

Сваког се дана каним да одем, а догађај за догађајем иде, сукоб за сукобом је све тежи — и цепају ми се све представе и успомене из моје младости, некако целовите, цепају на комаде, а ја као да нисам спремна да се растанем од свог детињства и младости. Као да бих хтела да све остане у једном комаду, а видим да то не може, па одлажем растанак.

Већ ни сам улазак у Пожегу не би радостан. Прилази и стазе већ су ми обележени нападима на наше чете, улице исувише тмурне за ову најбогатију и најзрелију јесен.

При поласку у Пожегу секретар Окружног комитета, Жељо Ђурић, рече ми да ће бити успех ако и двадесетак окупим на конференцију. Несигурно обећах да ћу скупити и више. Рекох и шта рачунам — и сви се насмејаше мом аргументу.

Дође их више но што сам и ја мислила, набрајајући насумице бар жене које ме знају и воле од малена. Прође глас, како и рекох друговима, да је дошла „Митра Анђина“ и они ме, махом старице, изљубише „што сам мајци остала жива“.

аљи кад им свима рекох на конференцији шта ми је све жао на људе у нашем родном месту, и што бар сва омладина није у пожешкој партизанској чети, добар део у сали гледаше ме ледено и туђе. Издржах тај лед. Наставих... горко. Не разумедоше ме. Прекиде се нешто између мене и учитеља који ме научио читању, корео мноме друге у разреду. Искида се све између мене и деака и девојака, десетину година млађих од мене, који су ме некад молили да им вечером причам шта се то збива у великом граду и чему они да се надају. Сад пролазе хладно, круто држе главе да ме не поздраве, и не стиде се ништа.

Негде тамо на Равној гори, у четничком штабу, капетан Глипшћ, мој старији школски друг, вајкао се што не може стићи до Пожеге да ме научи како се шири комунизам. Ја му поручих оно што сам му рекла првих дана окупације на степеницама куће у којој ое скривао код познаника. Разочаран у Оимовића и његову владу брбљао је о потреби за чврстим човеком који би уразио Србе, „некакзо тако као Хитлер Немце“, о некоме који би био сличан Љотићу — „само мање „филозоф“ и мање апстрактан“. Упитала сам га још тада на степеницама зашто се уопште скрива, кад такве људе Немци и траже међу Србима. Оберучке ће га дочекати. Сада сличном поруком доврших свој разговор с њим: „нисам ли рекла да ћеш најзад служити Немцима?“

Ни јесен ова, као ни април, није лепа ове године у овој мојој Пожеги. Пролеће — поломљено кишом и снегом, и пушкама; јесен — мукла и завереничка, спуштених завеса и на прозорима мојих некадашњих другарица.

Покушавам да анализирам, да правим „конкретну анализу“.

Ја знам све о четницима, исто толико као сви моји другови, и сукоб с њима по свим политичким питањима, и оном најосновнијем — борби против окупатора. Сваки ми је детаљ јасан у њиховој издаји која је и све страшнија и све једноставнија. Мене вршта не кошта да их све сместим у један кош, ја сам све такве сместила већ тамо оног дана када је започела борба против окупатора, још много пре тога дана — кад сам само нејасно сањала како све то иде у револуцији. И мада ово није онаква револуција како сам је замишљала — бориш се, бориш, а једне ноћи само заузмеш власт! — али бих хтела да теоријски објасним и сместим на њихово контрареволуционарно место све ове појаве у баш овој србијанској паланцици у којој све људе знам, с некима сам расла, неке гледала како расту, неки мене гледали и још малену слушали како деклемујем песмице по тротоару. Мале сам мазила, придржала на крилу и рукама док им мајка оде за тренутак да погледа или подоји друго, млађе.

Међу нама више нема тих веза. Између мене и других, и кад их нисам мазила и држала на крилу, стварају се везе присне, за трен ока, у моменту кад рекне наш поздрав, кад чујем само да Је у партизанима.

Драган и Иада, брат и сестра, сиромашни, сваки дан, кад у лето дођем о распусту, расту на моје очи. Драган ми је сад још умиљатији. Нада још лепша и озбиљнија. Малу Чулу не знам више, давно су се преселили из мог комшилука, кажу да је добра ученица. Сад је знам много боље, већ је отишла и она у чету, кажу...

А мој рођак у Чачку, пргав младић крупних црних очмју, тек је свршио матуру, љотићевац је, или тако нешто. Чујем — стрељан је. Доушкивао. Мислим о томе како ћу то једном саогштити својима. Мирно и наљутити се ако ико ишта на то каже. Да, али зашто је постао непријатељ? Могао је, онако неустрашив, бити и на нашој страни? Порекло? Богата породица? Морам ја то себи ооцилошки објаснити! Но, тако просто социолошки не могу да објасним, јер је окупатор ту, а ето, види, један међу четницима је занатлијин син, један пекарев... А две сестре, никад нису гладовале, увек добро одевене, с нама су. Мора да су много читале. Један трговчев син... или кафецијин, па, наравно, сећам се, терао је бесомучно чезе улицом и из беса сваки пут правио неки нови скандал о коме се много причало. Неки су већ погинули у борбама с нама, неколико учитељске деце, свештеников... Па да, он је баш био пакосно дете. Али не могу све да објасним тим ситним, личним утисцима које сама преувеличавам.

Отурам од себе негдашњи утисак о тим црнпурастим дечачким главицама, несташланицама, летњим купањима и гњурањима, њиховим првим љубавима. Идем даље. Већ су се пре неколико година почели делити на игранкама, чак дотле да се знало с којом девојком играју а с којом не — већ према политичкој припадности њене браће или оца. Била сам далеко да бих осетила сложеност паланачких односа, зависност од куће власника банке, мале, али за ове оитне занатлије и трговце значајне. Пођем линијом трговачких, банкарских и родбинских веза да, бих разумела, сложила у теорију: зашто је овај или онај некадашњи добар и паметан дечак отишао у четнике? Онамо су опет два брата — један је, млађи, у четницима, старији у партизанима? Онамо је опет сиромашни син с четницима, а неко добро однеговано дете отишло право у партизанску чету? Мала је основа за непосредну примену теорије, или то нешто ја не умем... Па и да оставим.

Изразбијана политичким странкама, од радикалске до леве земљорадничке, сад се варошица сва узмувала и тражи решење у тим испреметаним односима. И кад га нема — спушта завесе. А четници црстижу да замрсе борбу против Немаца, причама о власти коју ће комунисти једанпут, ако их пусте, узети у руке. „Каква ти је то власт кад почне ала и врана да нам суди. Нико и ништа" — и редом помињу, почев од мене.

Неко галами, некога сколио страх.

Зажалим за тренутак ове збуњене људе. Али — уопштено.

Ја их више и не видим посебице. Нема се ни времена.

Пуца јаз између мене и свих тих који су некад били просто дечаци и девојчице. А сад ми то више нису. Видим их само у два ма крупних категоријама. Црно — бело. Тако. Само тако може и да се води ова борба, нема је без таквог гледања.

Пуца јаз између мене и сваког прозора на коме су спуштене завесе и свакога ко не окреће главу да поздрави мене, не мене — моју борбу.

Пуца јаз, између нас и четника, између мене и четника. Пуца болно преко детињства и младости, још теже преко. . . лешева изгорелих тела Јелене Субић — озбиљне учитељице коју знам још из школских клупа. Знам јој и љубав с Првославом. Сад је негде код Косјерића силована и изнакажена. Пред Првославом. Њега су убили. И Јелену Косовац, такође учитељицу. Склонили смо фотографије њихових полупечених, голих тела да се улицом не разлеже такав јаук жена кад их виде.

А истих тих дана, капетан Митић, Дражин изасланик у Ужицу, чудило се једној мојој другарици партизанки, што неће да оде мало негде с њм, и прошета, и вечера. Скот!

Подметнуше и mine у фабрици и двадесет првог новембра сагореше радници који су производили пушке. Дословце, осташе седећи окупљени као на конференцији у последњој соби, као да уверавају један другог да ће они стићи и данас да произведу 50.000 метака.

Погибе и моја строга професорка немачког језика, Зора Радуловачки, која ме је оваквих јесењих дана учила Гетеу, Шилеру и Лесинговим путовањима,, а ових ратних дана сретала се с неким поносом, загледала моју партизанску „униформу“ од шајка. Сагоре, просто, невино.

Ја га знам, тај раскид с четницима, добро га знам и по мојих седамнаест другарица стрељаних у Брајићима. Знам добро, тиха „плава Олга“ Јојић и Вуја Ољача нису веровале да их и то може снаћи кад су већ успеле да изађу из Београда. Да их све редом, одједном, покољу четници?! Вујине испупчене усне нису стигле ни да се затворе. Да ли је Олга усиела да склопи своје увек широм отворене огромне очи?

И кад више ништа не може зауставити њихову црну издају, кад већ помажу немачко надирање ка Ужицу које се припрема са свих праваца, од Ваљева, Краљева, Тополе, Бајине Баште, забележих у сећању једну слику, сличну и несличну виђеним и невиђеним гравирама из некадашњих борби и револуција. . . Опусте ужичка улица, за један тренутак. Као да све с ње збриса неколико партизана у дугачким војничким шињелима. Унутрашња блокада! Пустош улице одједном опет за један тренутак, испунише групице партизана који проведоше, од штаба одреда, у наш затвор — мрачне људске сподобе с брадама.

Никад им нећу опростити што ми прве радости слободe и победе замутише и окрвавише својим злочинима.

Надам се да се бар са овима које сад другови спроводе више нећемо сретати у борбама које нас чекају.

Овај дан за раднике пушака, за Вују и плаву Олгу!

(Из књиге „Ратно путовање”⁷, Београд, 1953).

Митра МИТРОВИЋ